

«Уся Росія не бачила того, що ми пережили»

105 років тому наш край був ареною кровопролитних боїв

Продовження.

Початок у попередньому номері.

У середу 2 (15) вересня о 5-й годині 30 хвилин розпочався наступ по всьому фронту. 283-й полк подолав гать через Чортове болото і атакував позиції австрійців поблизу колонії Пендики. З хутора Березівка (Заброди) на Пендики наступав 281-й полк, що прийшов зі Звижджа, зліва від нього – 319-й полк 80-ї дивізії. В операції брали участь також 320-й і 282-й полки. Бій тривав цілий день. Обидві сторони зазнали великих людських втрат, але перемогли росіяни. Лише за один день 2 (15) вересня 1915 року 71-а піхотна дивізія взяла 5200 полонених. Десь саме тоді, як писали російські газети, 282-й Олександрійський полк в бою захопив прапор 8-го піхотного австро-угорського полку.

У той час, коли 71-а і 80-а дивізії 30-го корпусу змагалися з противником на краю Цуманського лісу, відбувалися бої за Деражне. Один з полків 30-го корпусу, а саме 284-й Венгрівський піхотний полк, прибувши в Рівне, не пішов, як інші, пішки на Костопіль, а вранці 31 серпня (13 вересня) прибув до Суська в розпорядження 39-го корпусу. У вівторок 1 (14) вересня командувач цього корпусу наказав бригаді Пархомова наступати на Деражне. Правий фланг 4-ї стрілецької дивізії, підрозділи 48-го піхотного полку, що стояли в петлі Горині, і один батальйон 284-го полку атакували противника в напрямку Круги-Жобрин-Углище-Обшар, щоб охопити Деражне з півдня. Атака не вдавалася, було втрачено близько 600 солдатів. У цей час

75-й полк, пішовши в наступ, витіснив противника з займаного лісу під Бичалем, зайняв колонію Яминець, і продовжив наступ на Деражне. Через сильний ворожий вогонь солдати мусили провести в окопах під Яминцем день і ніч.

Удосвіта в середу 2 (15) вересня бригада Пархомова перейшла в наступ. Спершу треба було захопити укріплені позиції перед винокурним заводом і сам завод. Місцевість була дуже несприятлива для наступу. Являла собою гладку поверхню, місцями болотисту, помережану канавами з водою. Вона безперервно поливалася густим рушничним, гарматним і кулеметним вогнем. Проте росіяни атакували окопи противника в районі винокурного заводу і північніше від нього. Втративши половину людей, ввірвалися в окопи противника, частково перекололи захисників, а частково забрали в полон. 2-й батальйон 48-го полку атакував винокурний завод і позиції австрійців на південь від нього, по обидва боки від дороги Бичаль-Деражне. Незважаючи на відчайдушний опір, батальйон багнетами вибив противника з трьох рядів окопів, заваливши їх грудями тіл, і оволодів винокурним заводом. Батальйон втратив майже всіх своїх офіцерів і дві третини нижніх чинів, але противнику було завдано смертельного удару. Усі його окопи були завалені трупами. Таким чином, близько 6-ї години ранку 2 (15) вересня зведена бригада генерала Пархомова оволоділа колонією Мар'янівка, винокурним заводом і дераженським єврейським кладовищем (розташоване на високому березі Гори-

ні воно теж, очевидно, було bastіоном австрійських військ). Узято понад 700 полонених. Цілий день ішов артилерійський бій. У четвер 3 (16) вересня о 5 годині ранку 75-й полк розпочав наступ на Деражне, але воювати не було проти кого. 1 і 3-й батальйони о 5-й годині 30 хвилин зайняли містечко, яке перед тим уночі покинули австрійці.

Після зайняття Деражного і Пендик російські частини рушили на Цумань і далі на Луцьк. 10 (23) вересня їм вдалося на короткий час заволодіти цим містом. Після того фронт аж до відомого Брусилівського прориву 1916 року стабілізувався на лінії Кременець – Дубно – Млинів – Олика – Берестяне – Колки – Чорторійськ – Рафалівка. Луцька операція, що починалася біля Деражного, стала предметом гордості генерала Брусилова, адже на інших ділянках фронту російські війська лише відступали. Перша світова війна була великою трагедією для всього людства і України зокрема. Чи можна читати спокійно слова «перекололи захисників», «завалили трупами», які надібуєш у документах на кожному кроці? Або: «Під час цієї атаки були майже цілком переколоті батальйон 21-го Ландверного полку і батальйон 9-го імперського полку». Нещасні жертви нікому не потрібної війни полили кров'ю і встали своїми тілами волінську землю. Більшість з них не була похована по-людському і тепер в їхньому столітньому прахові риються чорні археологи. Українці як представники бездержавної нації вбивали одне одного за чужі інтереси. 11-й Донський козацький полк 7-ї дивізії ще 22 серпня (4 ве-

ресня) бився з противником за полустанок Оличка: «Сто австрійців переколото, 136 взято в полон, решта розбіглися». Чи були ці 100 переколотих австрійців ворогами? Може, це українці перекололи своїх галицьких братів, яких у австрійському війську налічувалося 250 тис.? А може, серед тих, що «розбіглися», був і Іван Артем, згодом пастух колгоспу «Світанок»? Він народився і жив у селі Херена біля Перемишля. У 1915 р. війна закинула Івана в Деражне в складі австрійських військ. Тут він стріляв по російських позиціях, де були, звичайно, й українці, а на лузі за Горинню поцілів якогось вершника, теж, можливо, українця. У 1940-х рр. вершители людських доль виселили І. Артема з рідного Надсяння в Деражне. Став жити разом з дераженцями, серед яких були й ті, що воювали на боці російської армії, і біженці, що колись утікали від нього і таких, як він, австрійських солдатів. Чи був він їм ворогом? Відповідь очевидна. Вигідне для оборонних операцій розташування Деражного було одночасно і причиною страждань для його мирних жителів, адже в обох світових війнах містечко згоріло дотла. Винокурний завод графа Андро, який щороку виробляв понад 30 тис. відер горілки, більше ніколи не відродився. Його садиба-палац була знищена росіянами, вони ж при відступі повністю спалили Деражне, а люди на довгий час стали біженцями. Постраждали й інші поселення. У виступі на одному із засідань Рівненської повітової земської управи її голова граф Дмитро Андро серед найбільш постраждалих територій Рівненського повіту назвав Дераженську, Дядьковицьку та Клеванську волості. «В данное время население этих волостей разорено и не в состоянии заплатить земские сборы... Вся остальная Россия не видела того, что мы пережили...». Пам'ятаймо.

Володимир ШАБАРОВСЬКИЙ